

STRIGONIUM ANTIQUUM VIII.

METROPOLIS HUNGARLÆ

Szerkesztő: Hegedűs András

Esztergom, 2017.

BÍBOR ESZTERGOM – A SZENT ADALBERT- SZÉKESEGYHÁZ, A BAKÓCZ-KÁPOLNA ÉS A KIRÁLYI/ÉRSEKI PALOTA VÖRÖS MÁRVÁNYA

A középkori esztergomi székesegyháznak akkoriban még álló maradványait 1761-ben leíró Széles Györgynek a hosszház falaival kapcsolatban az alábbi jellemzést köszönhetjük:

„A falak árván állanak: hatalmas kampók és szögek nyúlnak ki belőlük. Úgy tűnnek e romok, mintha siratnák elragadott, kedves márványsúlyaikat.

Tény viszont, hogy maga a fal négyyszögletes kövekből volt felhúzza: ez volt talán Szent István első műve, amelyet Szent Adalbert tiszteletére emelt. Csakhogy a márvánnyal való folytatás, a vele való bevonás az eredetinek értékét elnyomta, elrejtette. A későbbi (márvány) kövek az eredetinek dicsőségét Isten nagyobb dicsőségére kívánták átváltoztatni. Hiszen így tanulták: a mennyei Jeruzsálem négyyszögletes köveit a rájuk tett értékes kövek teszik méltóságosabbá. [...]

Mindkét oldal itt 214 láb hosszú, nem számítva a katekumenek csarnokát és a porta speciosa-t a sok hajlatával. Fent a magasban Magyarország e legnemesebb temploma sajátos márványrészekből volt összerakva, mint például voltak 3-4 láb hosszú, és 2-2 ½ láb széles lapok is, nem mindenütt egyformák. Hogy így igaz, bizonyítja, hogy ma is még 24 lépésnyi hosszúságban megvan a márvány bevonat, és a boltív felett is vannak ilyen (márvány) darabok, részben lógva.”¹

Széles a leírásban csak márványt említett, ahogy többnyire a teljes művében sem tette ki külön a vörös jelzőt. Azonban már a szövegrészhez a fordítás megjelentetése kapcsán jegyzetet fűző Marosi Ernő is a burkolókövek példajaként egy vörösmárványból faragott, állatküzdelem részeként értékelhető sarkányt ábrázoló, inkrusztált faragványt említett.² (1. kép) A fordítás megjelentetése idején ismert és Széles által is leírt

1 SZÉLESS György: Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház. Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a Szent István templom romjairól. Fordította: WAIGAND József és ROMHÁNYI Beatrix. Esztergom 1998. 95. (az eredeti latin szöveg facsimiléje: 94.); a Szent Adalbert-székesegyház ebből következő, korábban nem hangsúlyozott, vörösmárvány belső burkolatára történő figyelemfelhívás: LÖVEI, Pál, „Virtus, es, marmor, scripta”. Red Marble and Bronze Letters. *Acta Historiae Artium* 42. (2001), 40–41.; LÖVEI Pál: „Virtus, es, marmor, scripta”. Vörös márvány és bronzbetű. In: Maradandóság és változás. Művészettörténeti konferencia, Ráckeve 2000. Szerk. BODNÁR Szilvia et al. Bp. 2004, 56–57.

2 SZÉLESS 1761/1998. i. m. 167. (94. jegyzet), vö. Árpád-kori kőfaragványok. Szerk. TÓTH Melinda, MAROSI Ernő. Kiállítási katalógus – István Király Múzeum, Székesfehérvár. Budapest–Székesfehérvár 1978. 194.

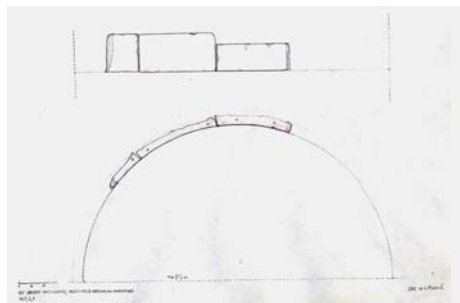
más részletek és faragványok is arra utaltak, hogy a falburkolat márvány anyaga joggal tartható vörösmárványnak. Később a kőtár anyagának feldolgozása során a mellékapszisok konkávan ívelt falfelületeinek megfelelő, dísztelen, csiszolt vörösmárvány-lapokat (2–3. kép) és pillérlábazatok vörösmárvány elemeit is azonosítani tudta Havasi Krisztina.³ Az esztergomi kőtöredékek számosságához, értékéhez és színvonalához képest erősen minimalista várbeli kiállításban a székesegyházhoz köthető

1. Állatküzdlem sarkányát ábrázoló, inkrusztált vörösmárvány faragványtöredék, 12. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum Esztergomi Vármúzeuma (fotó: Takács Imre)

2. Apszis vörösmárványból ívelten faragott burkoló elemei rekonstruktív összeállításban az esztergomi Szent Adalbert-székesegyházból, 12. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum Esztergomi Vármúzeuma (fotó: Havasi Krisztina, 2002)

3. Apszis vörösmárványból ívelten faragott burkoló elemei rekonstruktív összeállításban az esztergomi Szent Adalbert-székesegyházból, 12. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum Esztergomi Vármúzeuma (Havasi Krisztina felmérési rajza, 2002)

(123. sz., MAROSI Ernő); MAROSI, Ernő: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12.–13. Jahrhunderts. Bp. 1984, 200. (45. sz.); Abb. 177.

3 HAVASI Krisztina: A középkori egri székesegyház az 1200-as évek elején. Király, püspökök és újjáépülő székesegyházak a korabeli Magyarországon. (PhD) doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészettörténet-tudományi Doktori Iskola. Bp. 2011. I. 205.; Havasi Krisztina az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház valamelyik apszisából származó, vörösmárványból ívelten faragott burkoló elemek (Vármúzeum) rekonstruktív összeállítását ábrázoló felmérési rajza: LÖVEI Pál: Uralkodói könyvek. A király és az elit díszítőkönyv-használata a középkori Magyarországon. In: In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”. Szerk. BENKŐ Elek; OROSZ Krisztina. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Bp. 2015, 5. ábra.

4. Íves záradéku fülkesor vörösmárványból faragott falburkoló elemei, 12. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum Esztergomi Vármúzeuma (fotó: Havasi Krisztina, 2002)

további vörösmárvány faragványok kerültek bemutatásra.⁴ (4. kép) Hegedűs András egy nemrég megjelent tanulmányában újabb bizonyítékként említi Istvánffy Miklós tudósítását Esztergom 1543. évi ostromáról, amikor az ágyúlövésektől „a nagytemplom magas keleti bolthajtása, amelynek belső boltozata vörösmárvány-lapokkal volt burkolva, megingatva egyszerre összeomlott”.⁵

A Széles-féle leírás szerint mintegy 66 m hosszú hajófalak akár teljes felületét is beboríthatták a márványlapok, maga a Széles által még a helyén látott burkolatmaradvány 24 lépésnyi hosszúsága is jelentős méret. A falon megfigyelt kampókhoz és szögekhez hasonlóak a ma használatos, rafináltabb tartószerkezetek megjelenéséig – még a 20. század közepén is – lényegében a középkori módon kapcsolták a falhoz és egymáshoz az ilyesfajta burkolatok elemeit. Széless vélekedését a kváderfal és a márványburkolat egymáshoz való kronológiai viszonyáról akár tévedésnek is gondolhatnánk, hiszen az ilyen technikájú falszerkezetek egyidejű keletkezés esetén is a leírt képet mutatják. Azonban a 12. század folyamán hosszan elnyúló építkezésen a vörösmárvány megjelenését alighanem csak III. Béla uralkodása idejére (1172–1196) tehetjük,

vagyis a burkolat nagyon is tartozhatott egy utólagos – talán az 1188 utáni tűzvész nyomainak eltüntetését is célzó – belső berendezési-díszítési periódushoz. Ennek a díszítési folyamatnak lehetett a része a *Porta speciosa*, a székesegyház nyugati díszkapuja is (5–6. kép), amelyet a nyers fal burkolásaként, „felöltöztetéseként” értékelte Takács Imre, egy általánosabb építéstechnikai módszer jeleként mellé helyezve a pécsi székesegyház római fehér márvány faragványok anyagának másodlagos átfaragásával 1200 táján elkészített nyugati díszkapuját (7. kép) és a pannonhalmi bencés apátság ugyancsak vörösmárványt használó, az 1220-as évek első felére keltezhető *Porta speciosa*-ját (8. kép), amely bár 1700 körül megújított formában, rézsús bélletében ugyancsak a vékonyra hasított és csiszolt vörösmárvány-lapokkal való falburkolás technikáját őrzi. Van azon-

4 Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa. Szerk. BUZÁS Gergely – TOLNAI Gergely. Esztergomi Vármúzeum, Esztergom 2004. (Az Esztergomi Vármúzeum Füzetei 2.), 125–126. (9. kat. sz.).

5 HEGEDŰS András: Esztergom rubinként ragyogó temploma. A Szent Adalbert-székesegyház történetének egy elfelejtett forrása. *Magyar Sion Új Folyam* 9 / =9/1. 1. (2015), 135.; Az idézet helye: ISTVÁNFY Miklós: A magyarok történetéből (Fordította Juhász László, a szöveget válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta SZÉKELY György), Bp. 1962., 186.

5. Az esztergomi *Porta speciosa* 1741–1751 között festett ábrázolása. Esztergom, Magyar Nemzeti Múzeum Balassa Bálint Múzeuma

6. Az esztergomi *Porta speciosa* feliratos vörösmárvány-töredéke, 12. század vége. Esztergom, Magyar Nemzeti Múzeum Balassa Bálint Múzeuma (fotó: Pintér Farkas)

7. A pécsi székesegyház egykori nyugati márvány kapuja, 1200 körül. Pécs, Dómkőtar (fotó: Lővei Pál)

8. A pannonthalmi *Porta speciosa*, 1220-as évek eleje (fotó: Lővei Pál)

9. Az esztergomi palotakápolna északi mellékkápolnájának vörösmárvány burkolatú ülőfülkéje, 12. század vége (fotó: Lővei Pál)

10. Vörösmárvánnyal burkolt falfülke részlete a pannonhalmi apátsági templom altemplomában, 13. század (fotó: Lővei Pál)

ban magában az esztergomi királyi-érseki együttesben is meglévő példája ennek a gyakorlatnak: a palotakápolna északi mellékkápolnájában a nyugati falba mélyedő fülke és ülőpad teljes felületét a fülke élét finom profillal hangsúlyozó, vörösmárvány burkolat borítja. (9. kép) Ismeretlen magasságig a helyiség oldalfalait is vörösmárvány-lapok fedték, ahogy azt a fülke élét keretelő tagolás kifelé forduló vége és néhány a padló fölött megmaradt laptöredék mutatja.⁶ A kápolnában és a palota környező reprezentatív helyiségeiben is nagy felületeken megmaradt a vörösmárvány padlóburkolat, az ún. Fehér toronynak a „*Vitéz János-féle*” festett helyiségével szomszédos termében pedig a 12. század végi padló fölött a fal mentén húzódó ülőpad homlokoldalát is vörösmárvány-lapok burkolják ma is. A palotakápolna rózszaablakának⁷ belső ívköveit és sugarasan elhelyezett oszlopocskáit vörösmárványból faragták, és a palota udvari homlokzatán ebből az anyagból készült ablakkeret is fennmaradt. Egy az esztergomihoz hasonló fülke a pannonhalmi altemplom nyugati falába is bemélyed; ennek az újkorban megújított, íves hátfalát ugyan egyértelműen Salzburg környéki bányából származó vörösmárvány anyaggal burkolták, de a homlokfal burkolólapjai magyarországi eredetűnek tűnnek, és

6 TAKÁCS Imre: Az 1200 körüli márványművesség néhány emléke. In: Maradandóság és változás. Művészettörténeti konferencia, Ráckeve 2000. Szerk. BODNÁR Szilvia et al. Bp. 2004, 50–51.; 9. kép; LŐVEI 2004. i. m. 58–59.; 3. kép.

7 Lux Géza: Az esztergomi ásatások építési feladatai. Bp. 1942. (Különlenyomat az „Építészet” 1942. évi 3. füzetéből), 4.

11. Vörösmárvány sírlap a gercsei Baj község fölötti egykori Kovácsi falu körtemploma körüli temetőben (Petényi Sándor lelete), 13. század eleje (fotó: Lővei Pál)

a boltozat homlokívéig terjedő felső lezáró táblát a fülke háromkaréjos záradékát kísérő hengertag a profilmegállítással egyértelműen a 13. század elejének emlékeként mutatja. (10. kép)

1200 körüli, a 13. század első negyedére, első felére keltezhető, vörösmárványból faragott építészeti részletek, sírlapok és síremlékek, ritkábban szobrászati díszek Esztergom és Pannonhalma mellett ismertek például a pilisi ciszterci kolostorból, Óbudáról és a Margitszigetről, Székesfehérvárról, Vértesszentkeresztről, Kalocsáról. A mindezeket készítő, technikailag igen jól felkészült és a munkák nagy mennyisége alapján kiterjedt márványfaragó műhelynek mindenképpen kapcsolatban kellett állnia a vörösmárványnak a középkorban Esztergom vármegyéhez tartozó, a Gerecse hegységben található bányáival, ahol legalább részben maga a kőfaragó munka is

történhetett. A 12. század végének, 13. század elejének jellegzetes sírkőtípusát alkotó „prizmaszerű”, a széleken lapos, széles élszedéssel tagolt sírkövek legnépesebb, vörösmárvány anyagú együttese a 13. század elejéről egy Esztergom központú márványfaragó műhelyhez köthető, és az esztergomiakhoz hasonló sírkövek vagy töredékeik a vértesszentkereszti,⁸ pilisszentkereszti⁹ és a csongrád-ellésmonostori¹⁰ kolostorokból is ismertek. Az utóbbi időben a gercsei Baj fölötti egykori Kovácsi falu körtemploma körüli temetőből, a tardosi bányától néhány kilométeres távolságra előkerült, ép, de csiszolatlan darab¹¹ (11. kép) azonban azt a lehetőséget is felveti, hogy a sírkövek fara-

8 MEZŐSINÉ KOZÁK Éva: A vértesszentkereszti apátság. Bp. 1993. (Művészettörténet – Műemlékvédelem V.), 70. ALTMANN Júlia – LŐVEI Pál: Leletegyüttesek a budavári ferences templomban. *Budapest Régiségei* 38. (2004), 14.

9 ALTMANN – LŐVEI 2004. i. m. 14.

10 PÁVAI Éva kézíratos ásatási köjegyzeke; BOZÓKI Lajos: Néhány szó Ellésmonostor napvilágra került kőfaragványainak katalógusa és közzétani vizsgálata elé. *Műemlékvédelmi Szemle* 1998/2. 42–43, 49. (Kat. 25); BOZÓKI Lajos: Ellésmonostor faragott kőtöredékeinek stíluskapcsolatai. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. KOLLÁR Tibor. Szeged 2000. 17.; ALTMANN – LŐVEI 2004. i. m. 14.

11 A temetőt Petényi Sándor tárt fel, 2002-ig bezárólag. A sírkövet a Régészeti Füzetek, illetve a Régészeti kutatások Magyarországon általa 1998 és 2002 között írt rövid ásatási jelentései nem említik. Képe: LŐVEI

gása már a bányában megtörténhetett, és Esztergomban legfeljebb a csiszolásuk és főleg a csak kevés darabon található felirat írástudó felügyeletét kívánó faragása történt.

A Gerecse bányahelyeit kezdetben a király birtokolta, és a kőanyagot feldolgozó kőfaragó-műhely is eleinte biztosan a királyi munkaszervezet része volt. Amikor azonban 1198-ban Imre király az esztergomi palotát az esztergomi érseknek ajándékozta, legalább részben az érsekség felügyelete alá kerülhetett a műhely is, ahogy az adománylevélben¹² befejezetlenként említett palota befejezéséhez nyújtott királyi segítség jele lehetett a márványbánya eladományozása is. 1204 előtt Tardos egy részét Imre király (1196–2004) az esztergomi káptalannak adta márványfejtésre (*pro extrahendis marmoribus*), a világos színű mész kő bányászatáról nevezetes, egyben a vörösmárvány dunai behajózásának centrumaként is szolgáló Süttőt pedig Zsigmond adományozta el 1388-ban az esztergomi érseknek.¹³

A Gerecse hegység vörös mész kővét – geológiai pontatlan, de a középkorban és az újkorban egyaránt általános elnevezéssel vörösmárványát¹⁴ – már a rómaiak ismerték, ha nagyobb távolságokra való szállításáról, jelentősebb szerepéről ekkor még nem is beszélhetünk. A 12. század második feléig a középkorból sem ismerünk gerecsei eredetű vörösmárvány faragványokat. A bizánci udvarban nevelkedett III. Béla királyt az ott személyesen látottak – a császári palota porfírral díszített, a császárnék szülőszobájaként szolgáló termét is nyilván ismerte – vezethették a porfírt helyettesítendő „megtalált” vörösmárvány Esztergomban mind a székesegyházban, mind a királyi palotában való széles körű alkalmazásához, a vörösmárvány porfírhoz hasonló színe ugyanis a késő római császári hagyományokat folytató bizánci udvari reprezentáció egyik kifejezési formáját volt hivatva pótolni.¹⁵ A porfír a bizánci udvari hagyományokat utánzó,

2015 i. m. 88.; 6. ábra.

12 MES I. 156.

13 GYÖRFFY György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II.* Budapest, 1987. 313.; ZsO I. (1387–1399). Összeállította: MÁLYUSZ Elemér. Bp. 1951, 82. (824. sz.).

14 A gerecsei kőanyagnak a hasonló ausztriai és veronai vörös mész kővekkel való összehasonlítását segítő természettudományos vizsgálati módszerekről és a kutatások eredményeiről lásd: PINTÉR Farkas – SZAKMÁNY György – LÓVEI Pál – TÓTH Mária – DEMÉNY Attila: „Vörös márvány” faragványok nyersanyaglelőhelyeinek kutatása. *Műemlékvédelmi Szemle* 11.(2001), 53–70.; PINTÉR Farkas – SZAKMÁNY György – DEMÉNY Attila – TÓTH Mária: „Vörös márvány” műemléki kőanyagok eredetének kutatása. *Földtani Kutatás* 38/2 (2001), 21–23.; PINTÉR, FARKAS – SZAKMÁNY, György – DEMÉNY, Attila – TÓTH, Mária: The provenance of “red marble” monuments from the 12th–18 th centuries in Hungary. *European Journal of Mineralogy* 16 (2004), 619–629.; LÓVEI Pál – PINTÉR Farkas – BAJNÓCZI Bernadett – TÓTH Mária: Vörös és fehér díszítőkövek, kristályos és metamorf mész kővek, márványok (Műemléki kutatások természettudományos diagnosztikai háttérrel 1.). *Művészettörténeti Értesítő* 56. (2007), 75–82.

15 LÓVEI Pál: A tömött vörös mész kő – „vörösmárvány” – a középkori magyarországi művészetben. *Ars Hungarica* 20/2 (1992), 5; LÓVEI 2001. i. m. 39–55.; LÓVEI, Pál: Salzburg und Gran versus Krakau, Gnesen und Wilna: Die Lieferung des Rotmarmors im Fernhandel Mitteleuropas. In: *Die Jagiellonen. Kunst und Kultur einer europäischen Dynastie an der Wende zur Neuzeit.* Hrsg. von Dietmar POPP und Robert SUCKALE.

12. századi szicíliai normann királyok síremlékeinél is igen fontos szerepet játszott, valamennyivel meg is előzve a magyarországi „divator”.¹⁶ (12. kép)

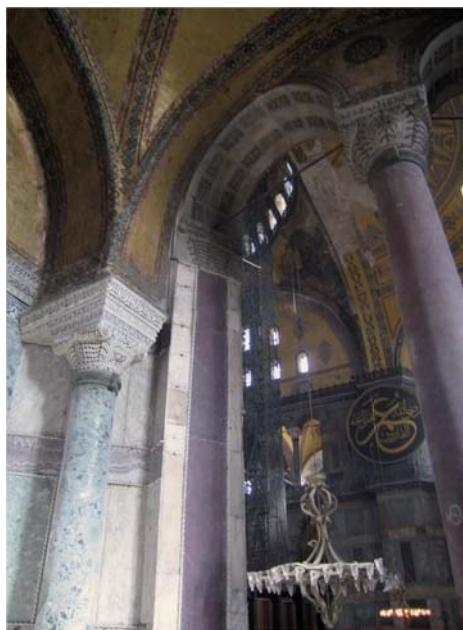
A magyarországi uralkodói anyaghasználati gyakorlat jelenthette a példát a vörösmárvány alsó-ausztriai alkalmazásának kezdetén. Úgy tűnik, hogy a belső falfelületek legalább részlegesen vörösmárvány-lapokkal történő burkolását VI. Lipót osztrák herceg (†1230) is átvette a klosterneuburgi rezidenciájának – 1800 körül Laxenburgba áthelyezett – Capella speciosa-jában, ahol a természettudományos vizsgálatok alapján az erdetinek tűnő faragott és burkoló elemek ugyanúgy magyarországi vörös mészkőből készültek, mint legalább részben a heiligenkreuz-i és a lilienfeldi kolostorok kerengőiben felhasznált, vörösmárvány törpeoszlopok.¹⁷ Ez valójában

12. II. Roger szicíliai király (†1154) porfír síremléke. Palermo, székesegyház (fotó: Lővei Pál)

Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg 2002, 412.; LŐVEI 2004. i. m. 59.

- 16 VASILIEV, Alexander Alexandrovich: Imperial Porphyry Sarcophagi in Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers* 4. Cambridge, Massachusetts, 1948. 3–26.; DEÉR, Josef: The Dynasty Porphyry Tombs of the Norman Period in Sicily. Cambridge (Mass.) 1959; VARGA, Livia: A new aspect of the porphyry tombs of Roger II, first king of Sicily, in Cefalù. *Anglo-Norman Studies XV*. Woodbridge, 1993. 307–315.; VARGA Livia, II. Roger szicíliai király porfír szarkofágjainak jelentéséről. *Ars Hungarica* 22(1994), 7–14.; MALGOUYRES, Philippe: Porphyre. La pierre pourpre des Ptolémées aux Bonaparte. Kiállítási katalógus – Louvre. Paris, 2003.; Legutóbb: TRONZO, William: Medieval Porphyry. The Subliminal Narratives of a Material. In: *Le plaisir de l'art du Moyen Âge*. Commande, production et réception de l'œuvre d'art. Mélanges en hommage à Xavier Barral i Altet. Paris, 2012, 45–53. A porfír így – eltekintve a drágakövekről – a 12–13. századig mindenképpen a középkori „kőhierarchia” élén helyezkedett el.
- 17 A magyarországi példák előkép szerepének feltevése először ROSTÁS Tibor „Kapcsolatok Közép-Európa koragótikus építészetében” című PhD-disszertációjának 2007 végén rendezett vitájában, opponensi véleményemben jelent meg nyilvánosan. A Capella speciosa vörös márványa a könyaggal foglalkozó első feldolgozásba csak érintőlegesen került be: LŐVEI 1992. i. m. 3. kép. Az anyagvizsgálatok szükségességére HAVASI Krisztina hívta fel PINTÉR Farkas figyelmét, aki ausztriai szakmai kapcsolatai segítségével vehette az első mintákat. A PhD-vita következményeként ROSTÁS Tibor és PINTÉR Farkas ausztriai pályázati támogatás segítségével újabb mintákat vett, és vizsgálatokat végzett, már nem csak Laxenburgban, de Heiligenkreuzban is, amelyek a korábbi feltevéseket igazolták: ROSTÁS Tibor: „Magyarország földjére küldtek”. Villard de Honnecourt és az érett gótika megjelenése Közép-Európában – A klosterneuburgi Capella Speciosa és Pannonhalma francia kapcsolatai. Bp. 2014, 165–172.; PINTÉR Farkas – BAJNÓCZI Bernadett: „Vörös márvány” műtárgyak könyagának eredethatározása petrográfiai és stabilizotóp-geokémiai vizsgálatokkal. In: Rostás 2014. i. m. 183–203.

13. Porfír oszlop és falburkolat porfír álpilasztere a konstantinápolyi (Isztambul) Hagia Sophia templomban, 530-as évek (fotó: Lővei Pál)

nem mond ellent annak, amit a Salzburg környéki vörösmárvány középkori használatának 13. századi kezdeteiről sejthetünk, a főleg a bányák körzetére korlátozódó kezdetekbe ugyanis az egyidejű alsó-ausztriai megjelenés nem is igazán illik bele.

A belső falak díszkövek tábláival való burkolása antik hagyományra vezethető vissza. A bizánci Hagia Sophia terében ugyanúgy ez a hagyomány élt tovább a porfírt is magába foglaló gazdag anyagválasztékban (13. kép), mint Nagy Károly aacheni palotakápolnájában és a palermói Capella Palatinában. Ahol a burkoláshoz esetleg nem állt rendelkezésre a megfelelő anyag vagy a pénzügyi háttér, ott a rómaiak – például Pompei tanúsága szerint – és a Karoling-kor egyháza is kiterjedt mértékben élt a festett kőutánpótlásokkal.¹⁸ A belső terek másik felöltöztetési módját a falikárpitokkal való fedés jelentette, és ezt is jól

lehetett festéssel pótolni. Az esztergomi palotakápolna fentebb körvonalazott díszítési köré tartozott a falak 1200 körül keletkezett első kifestése is, oroszlános medalionjainak bizánci textíliákat és ezeket utánzó nyugat- és dél-európai díszítményeket egyaránt idéző motívumsorával.¹⁹ A sötétvörös háttér bíbora ugyanazt jelentette a szövetek „hierearchiájában”, mint a porfír a kőanyagokéban, a textilt helyettesítő falkép pedig azt, amit a porfírt pótoló vörösmárvány.

A 12. század végén és a 13. században még csak az uralkodói környezetre és a legfelső egyházi és világi rétegre korlátozódott a kőanyaghoz való hozzáférés. A 14. század közepén kezdődő újabb, két évszázados késő középkori márványhasználat sokkal „demokratikusabb” volt már, a polgárságig bezáróan valójában országszerte mindenkinek

18 A római, bizánci, Karoling-kori és későbbi középkori színes kő falburkolatokról és ezek festett imitációiról: LŐVEI PÁL: Színes kővek, festett kőimitációk (megjelenés alatt).

19 GEREVICH TIBOR: Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. (Magyarország Művészeti Emlékei I.) 95, 220–221.; ENTZ GÉZA: Az esztergomi királyi kápolna oroszlános festménye. *Annales Strigonienses – Esztergom Évtapjai* 1 (1960), 5–9.; RADOCSAY DÉNES: Falképek a középkori Magyarországon. Budapest 1977. 131–133.; 54–55. kép; PROKOPP MÁRIA – VUKOV KONSTANTIN – WIERDL ZSUZSANNA: A feltárástól az újjászületésig. A esztergomi királyi várkápolna története. Esztergom 2014, 9–20, 56–57, 86–96.; 1–4, 53, 59–71, 74–78. kép.

14. III. Frigyes császár (†1493) vörösmárvány szarkofágfedlapjának (1479) részlete. Bécs, Stephanskirche (fotó: Lővei Pál)

része lehetett benne, aki a feldolgozás és a szállítás árát képes volt megfizetni. Az így elveszett eredeti exkluzivitásnak a 15. században és a 16. század elején a távoli tájakra történő szállítás költségeinek meghatározó volta következtében a környező országok – Lengyelország, Bosznia – elitje lett az örököse.²⁰

Ennek a kornak a vége felé pedig a reneszánsz humanistáinak a bíborvörös porfírra vonatkozó „antik” ismeretanyaga párosult az annak középkori itáliai – például pápai – használatára vonatkozó autopsziával, és a magyarországi vörösmárvány színét több alkalommal is ahhoz mérték. A bécsi humanista, Ursinus Velius (1493–1538) Pannóniáról írott művében 1527-ben a vörösmárvánnyal borított falú Bakócz-kápolnával kapcsolatban jegyezte meg, hogy az esztergomi Szent Adalbert-székesegyházban „sacellum conditum est sumptis ingenti Thomae Cardinalis antistitis Strigoniensis illustre parietibus ex porphyrietico lapide”.²¹ A *porphyreticus* jelző azonban már hamarabb is feltűnik a bécsi forrásokban: III. Frigyes császár (†1493) pompás bécsi síremlékének (14. kép) Salzburg környéki vörösmárványát is ezzel jellemezték, talán nem függetlenül II. Frigyesnek (†1250) a palermói székesegyházban álló, valóban porfírból faragott síremlékétől.²² (15.

15. II. Frigyes (†1250) porfír síremléke. Palermo, székesegyház (fotó: Lővei Pál)

²⁰ LŐVEI 2015. i. m. 93–96.

²¹ Casparis Ursini Velii de Bello Pannonico Libri Decem. Studio et opera A. Fr. KOLLARI. Vindobonae, 1762. 10.; BALOGH Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna. Bp. 1955, 81.

²² WIMMER, Friedrich – KLEBEL, Ernst: Das Grabmal Friedrichs des Dritten im Wiener Stephansdom. Wien, 1924. 36–37.; RAMISCH, Hans: Zur Typologie der Kaisergrablegen. In: Das Grabmal Kaiser Ludwigs des Bayern in der Münchner Frauenkirche. Hrsg. von Hans RAMISCH. Regensburg 1997, 20.

16. Az esztergomi Bakócz-kápolna stallum-sora, 1506–1510 között (fotó: Lövei Pál)

kép) Még ennél is korábban Bonfini a budai királyi palota Zsigmond király által épített szárnyához toldott kettős márványlépcsőt és a rajta álló bronzkandelábereket így írta le: „*Geminas huis scalas adiecerat porphyreo marmore aenisque candelabris insignes.*”²³

Az Ursinus Velius által említett Bakócz-kápolnával ismét visszaérkeztünk Esztergomba. Az 1506-ban elhelyezett alapkő fölött oltára kivételével 1510

táján befejezett kápolna formavilága a firenzei reneszánszot idézi, belső tere összefüggő kőburkolatának pontos párhuzamát azonban sem ott, sem Velencében, Nápolyban vagy Milánóban nem sikerült fellelnie a magyarországi művészettörténet-írásnak.²⁴ Az 1200 körüli esztergomi márványburkolatokkal kapcsolatos újabb felismerések igazolták csak, hogy a Szent Adalbert-székesegyház oldalához épült kápolnán az építető Bakócz Tamás nem máshoz, mint a közvetlen – három évszázados – helyi hagyományhoz kapcsolódott tudatosan. A kápolna ma az új székesegyház altemplomában lapidarium-szerűen őrzött bejárati pilaszterei közvetlenül a székesegyház falburkolatához kapcsolódhattak. A kápolna tetőtől talpig vörösmárvány falai (16. kép) a burkolatba illesztett, itáliai fehér márvány oltárral, valamint az aranyozott bronz kupola és a fríz antikvitást idéző, aranyozott bronz felirata a Bonfini által a budai várpalota kapcsán megénekelt *virtus, es, marmor, scripta* (virtus, márvány, bronz meg az írás)²⁵ egységében legalább annyira III. Béla Szent Adalbert-székesegyházának anyaghasználati és epigráfiai hagyományát követték, mint az itáliai reneszánsz elveit.²⁶

23 BONFINI, Antonius: De, Rerum Ungaricarum decades. Edd. Iosephus FÖGEL – Béla IVÁNYI – Ladislaus JUHÁSZ. Tomus IV. p. 1. Bp. 1941, 136.; BONFINI, Antonio: A magyar történelem tizedei. Ford. KULCSÁR Péter. Bp. 1995, 870.

24 BALOGH 1955. i. m.; HORLER Miklós: A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban. Bp. 1987; TÓTH Sándor, Az esztergomi Bakócz-kápolna történelmi helye. *Ars Hungarica* 18. (1990), 207–228.

25 BONFINI 1941. i. m. 137.; BONFINI 1995. i. m. 870.

26 LŐVEI 2001. i. m.; LŐVEI 2004. i. m.